

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни **«Методика проведення психологічної експертизи
в різних галузях психології»**
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

**Тема 1. Психологічна експертиза як складова гуманітарної експертизи.
Предмет психологічної експертизи**

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 р. № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 р. № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 р. №7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології – Протокол №8 від
15.08.2023

Розробник:

1. Доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук,
Маннапова К.Р.

Рецензенти:

1. Професор кафедри психології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди, доктор психологічних наук, професор Кузнецов М.А.
2. Доцент кафедри соціології та психології педагогіки факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Шиліна А.А.

План лекції:

1. Предмет та завдання психологічної експертизи.
2. Міждисциплінарні зв'язки психологічної експертизи.
3. Загальна характеристика психологічної експертизи та її види.

Рекомендована література

Основна:

1. Буняк Н. А. Медико-психологічна експертиза та медико-педагогічна експертиза [Електронний ресурс] // Психологічна експертиза: навч. посіб. / Н. А. Буняк. – Тернопіль, 2017. – С. 76–92. – Режим доступу: <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/25569>
2. Землянська О. В. Судово-психологічна експертиза: навч. посіб. / О. В. Землянська : МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ Х. : ХНУВС, 2012. 300 с.
3. Землянська О. В. Особистість як об'єкт судово-психологічної експертизи: (Монографія). – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2019. – 367 с.: ил., табл.. – Бібліогр.: с. 352-364.
4. Крюкова М. А., Єлховський І. В. Судово-психологічна експертиза (в допомогу до самостійної роботи для здобувачів вищої освіти ступеня бакалавра факультету психології, політології та соціології) / М. А. Крюкова – Одеса: Фенікс, 2021. – 61 с.
5. Лапченко І. О. Психологічна експертиза в освіті [Електронний ресурс] / І. О. Лапченко // Значимість психології в сучасному суспільстві: сутність і проблеми розвитку : матеріали третьої міжнар. наук.-практ. конф., Одеса, 9–10 груд. 2016 р. – Одеса, 2016. – С. 84–87. – Режим доступу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/psy/14dec2016/14dec2016.pdf#page=84>
6. Психологічна експертиза [Електронний ресурс]: наук.-допом. бібліогр. покажч. / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, Бібліотека ; уклад. Л. Дейнека. – Електрон. текст. дані. – Луцьк, 2021. – 80 назв.
7. Перепічка О. І. Комплексна експертиза та комплекс експертиз: порівняльний аналіз освіти [Електронний ресурс] / О. І. Перепічка // Криміналістика і судова експертиза : міжвід. наук.-метод. зб. / М-во юстиції України, Київ. н.-д. ін-т судових експертиз. – Київ, 2013. – Вип. 58(2). – С. 123–126. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58\(2\)_25](http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58(2)_25)
8. Черезова І. О. Особистісна та професійна готовність психолога до експертної діяльності [Електронний ресурс] // Психологічна експертиза : навч. посіб. / І. О. Черезова. – Бердянськ, 2018. – С. 17–25. – Режим доступу: <http://bdpu.org:8080/handle/123456789/265>
9. Яблонський А. І. Гуманітарно-психологічна експертиза в контексті професійної діяльності психолога [Електронний ресурс] / А. І. Яблонський // Теорія і практика сучасної психології : зб. наук. пр. / Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2019. – № 5, т. 1. – С. 81–86. – Режим доступу: http://www.tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/5_2019/part_1/5-1_2019.pdf#page=81
10. Юридична психологія : підручник / за заг. ред. академіка АПрН

України доктора юридичних наук, професора О. М. Бандурки. Харк. нац. ун-т внутр. Справ. Харків : Майдан, 2018. 684 с.

Допоміжна:

11. Керевич О. В. Особливості призначення судових експертиз для встановлення індивідуально-психологічних особливостей підозрюваного (обвинуваченого) [Електронний ресурс] / О. В. Керевич // Вісник кримінального судочинства. – 2015. – № 2. – С. 31–36. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2015_2_5

12. Кобера А. В. Теоретичні аспекти судово-психологічної експертизи емоційних станів [Електронний ресурс] / А. В. Кобера // Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Серія: Психологія і педагогіка. – Острог, 2010. – Вип. 16. – С. 113–119. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoapp_2010_16_14

13. Назаров О. А. Проблемні питання порядку проведення атестації судових експертів-психологів відповідно до чинного законодавства України [Електронний ресурс] / О. А. Назаров // Наука і освіта. – 2014. – № 7. – С. 123–127. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NiO_2014_7_30

14. Мотлях І. О. Психофізіологічна експертиза з використанням поліграфа як можливе джерело доказів / І. О. Мотлях // Право та державне управління : зб. наук. пр. / Класич. приват. ун-т ; голов. ред. А. О. Монаєнко. – Запоріжжя, 2011. – № 4. – С. 117–120.

15. Сікорська Л. Б. Особливості психологічної експертизи неповнолітніх підозрюваних у злочинах в контексті організованої злочинності / Л. Б. Сікорська // Психологічні аспекти національної безпеки: організована злочинність : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф., 13–14 трав. 2010 р. / Львів. держ. ун-т внутр. справ ; [відп. за вип. М. Й. Варій]. – Львів, 2010. – С. 192–195.

16. Чала Ю.М., Шахрайчук А.М. Психодіагностика: навчальний посібник / Ю.М. Чала, А.М. Шахрайчук. — Харків: НТУ «ХПІ», 2018. —246 с.

Інформаційні ресурси в інтернеті:

17. Пошукова система Google Академія (Google Scholar)
<http://scholar.google.com>

Текст лекції

1. Предмет та завдання психологічної експертизи

Широке розповсюдження експертних ідей у світі почалося відносно недавно – 25-30 років тому, хоча експертиза як соціальна практика в тій чи іншій формі існувала давно: достатньо згадати криміналістичну експертизу, психіатричну експертизу, експертні ради та комісії при інститутах та міністерствах тощо. Як самостійна специфічна форма соціальної практики, експертиза з'явилася на початку ХХ ст. як відповідь на суспільний запит, пов'язаний із необхідністю отримання максимально об'єктивної оцінки певних об'єктів, ситуацій, проектів.

У сучасному суспільстві психолог дедалі частіше постає як експерт з питань оптимального залучення людських ресурсів до виробництва, управління, навчання та інших видів діяльності. За останні роки експертиза стала й професійною діяльністю у різних галузях науки і практики. До послуг психологічної експертизи вдаються управлінці, медики, юристи, педагоги та ін. Теоретичні засади і конкретні процедури психологічної експертизи є предметом аналізу прикладних галузей психологічної науки (інженерна, медична, юридична, педагогічна тощо).

Експертизою (від лат. *expertus* – досвідчений, знавець) називають дослідження експертом ситуацій, подій, процесів, вчинків окремих людей, проведення якого потребує спеціальних знань, компетентності та досвіду.

Експертом може виступати тільки спеціаліст, який володіє системою нормативних знань у вигляді ідеальних моделей існування об'єкта та методологією проведення порівняльно-оціночних досліджень. Це професіонал, який здатний займати дослідницько-методологічну позицію.

Психологічна експертиза – це комплексне психологічне обстеження, у якому вирішальну роль відіграє висновок психолога-експерта (експертний висновок), який відповідає на чітко сформульоване питання.

Експертиза є виключно інтелектуальною діяльністю, а її продуктом виступає раціональне та обгрунтоване оцінне судження про певний об'єкт – **експертна оцінка** – у вигляді **експертного висновку**, документу, що приймається у результаті експертної оцінки.

Основними **завданнями** психологічної експертизи є:

а) встановлення якості продукту за характеристиками як наявного, відомого, так і невідомого еталону (експертиза засобів масової комунікації, друкованої продукції, інновацій тощо);

б) дослідження певної події або дії, тобто їх оцінка за деякими характеристиками (судово-психологічна експертиза, експертиза сімейних відносин, експертиза управлінських рішень тощо);

в) встановлення психологічних особливостей особистості (трудова експертиза, судово-психологічна експертиза тощо).

Таким чином, у загальному розумінні **предметом психологічної експертизи** виступає об'єкт, який розглядається як діяльнісна система, що включає у сферу свого функціонування та впливу як окремих людей або соціальні групи, так і умови їх існування.

Усі випадки застосування психологічної експертизи можна звести до двох типів ситуацій:

Ситуація клієнта (СК): людина самостійно звертається до психолога-експерта або психологічної служби з певних питань або проблем (телефон довіри, психологічна консультація та ін.).

Ситуація експертизи (СЕ): до психолога-експерта (психологічної установи) звертається керівництво, адміністрація або уповноважена особа з метою здійснення експертного дослідження (встановлення рівня психічного розвитку дитини (учня), стану підозрюваного у

момент скоєння протиправних дій, професійної придатності працівника тощо).

Таким чином, ситуація клієнта та ситуація експертизи різняться за такими **ознаками**:

- мотивація замовника, готовність до співпраці (добровільно – у разі СК, примусово – у разі СЕ);
- характер зворотного зв'язку із замовником (відповідь має консультативний характер – у разі СК, відповідь має вигляд експертної оцінки для подальшого прийняття адміністративного або правового рішення – у разі СЕ).

У кожній конкретній галузі суспільної практики експертиза має свої особливі предмет, завдання, методики, критерії, технологію проведення, однак можна виділити ряд ознак, які поєднують різні спеціальні види експертизи і дозволяють розглядати її як достатньо самостійний вид професійної діяльності. Серед них виділяють такі:

- для проведення експертизи необхідна наявність об'єкта експертизи, замовника та експерта;
- ініціювання експертизи здійснюється замовником з метою використання результатів експертної оцінки для розв'язання певних задач;
- статус експерта означає високий рівень його професіоналізму як необхідну передумову об'єктивності експертного висновку;
- експертний висновок має характер психологічної оцінки;
- при прийнятті експертного рішення необхідно враховувати весь комплекс умов і чинників перебігу реальних процесів та подій.

Психологічна експертиза суттєво відрізняється від психологічного дослідження: будь-яка психологічна експертиза є спеціальним психологічним дослідженням, але не кожне дослідження є експертизою. Окрім того, результат психологічної експертизи стосується не знання як такого, а відповіді на питання, що турбує замовника, і може мати для нього життєво важливе значення. Вона часто має ретроспективне спрямування, тобто об'єктом експертизи є те, що вже відбулося.

Сутність експертизи полягає в тому, що вивчення й оцінювання явищ здійснюється знавцем, спеціалістом, експертом, особою, яка користується довірою та має авторитет, з метою дійти об'єктивного висновку.

2. Міждисциплінарні зв'язки психологічної експертизи

Психологічна експертиза нерозривно пов'язана із загальною психологією та прикладними галузями психологічної науки, які є для неї базою розвитку, своєрідним «живильним середовищем». У свою чергу, розвиток психологічної експертизи як своєрідної форми психологічної практики сприяє збагаченню та вдосконаленню галузей психології.

Так, психологія праці є теоретичною базою **психологічної трудової експертизи**. Психологія праці має предметом вивчення психологічні закономірності прояву психіки людини в трудовій діяльності та психологічні закономірності організації праці у соціальних групах. Предметом трудової

психологічної експертизи є психічні прояви особистості в сфері трудової діяльності, її здатності до певного виду праці, різні форми компенсацій наявних відхилень, а також помилки, яких припускаються в процесі праці.

Інженерна психологія має предметом дослідження процеси і засоби інформаційної взаємодії у системі «людина-машина» та психологічне забезпечення цих систем. У рамках інженерної психології аналізуються процеси прийому і переробки інформації, управління і контролю за роботою технічних пристроїв та визначаються психологічні чинники їх надійності й ефективності. Кожен з цих напрямків забезпечує конкретний вид психологічної експертизи. Прикладом конкретної **інженерно-психологічної експертизи** може слугувати експертиза операторів, предметом якої виступає різноманітність психологічних особливостей особистості, які впливають на працездатність оператора у звичних та екстремальних умовах професійної діяльності.

Аналогічний характер зв'язку предмета галузевої психологічної науки та виду психологічної експертизи простежується і в разі **судово-психологічної експертизи**. Так, предметом юридичної психології є закономірності і механізми психічної діяльності людей у сфері відносин, регульованих правом, а предметом судово-психологічної експертизи виступає діяльність психічно здорових людей, її окремі компоненти, які проявляються в сфері правовідносин.

Досі йшлося про зв'язок окремих галузей психології з конкретним видом психологічної експертизи, тобто про **просту психологічну експертизу**. Але іноді потреби практики випереджають можливості теорії. Мова йде про те, що в системі психологічних наук не завжди можна знайти галузь, яка б відповідала завданням конкретної експертизи. Зокрема, це відбувається тоді, коли об'єкт експертного дослідження виявляється складним за структурою. У цих випадках призначається **комплексна експертиза**, в якій однією з галузей використовуваного знання виступає психологія. Підставою для комплексних експертиз є об'єктивний процес взаємодії наук за предметом і методами дослідження.

Комплексним видом експертизи в результаті взаємодії наук за предметом дослідження є **медико-психологічна експертиза**. У даному випадку об'єкти вивчення в базових науках співвідносяться як частина і ціле: в психології – психіка людини, в медицині – здоров'я людини. На межі медицини і психології виникла і розвивається медична психологія, яка вивчає психологічні особливості хворих, психічні прояви хвороб, роль психіки у виникненні, перебігу, лікуванні та попередженні хвороб, а також у зміцненні здоров'я людини.

Якщо предмет експертного дослідження вимагає медичних і психологічних знань, комплексна експертиза призначається із залученням фахівців-психологів і медиків за профілем того захворювання, яким страждає підекспертний. Найчастіше у подібних експертизах беруть участь психіатри. І для психології, і для психіатрії об'єктом вивчення є психіка людини, проте

розрізняються зазначені науки предметом дослідження: для психології – це психіка здорової людини, психіатрія ж вивчає хвору психіку.

Збіг об'єкта цих наук і частково їх предмета призвело до утворення суміжної сфери наукового знання – патопсихології, яку одні вчені виділяють у самостійну науку, інші вважають складовою медичної психології. Відповідна експертиза повинна була б називатися патопсихологічною, однак на практиці має місце проведення **комплексних судових психолого-психіатричних експертиз**. Суперечки щодо предмета патопсихології отримали відображення і в сфері питань, що стосуються завдань і повноважень психолога та психіатра у даному виді експертиз.

Предметом педагогіки, як відомо, є закономірності виховання, освіти і навчання людини. На межі педагогіки і психології виникла і розвивається відносно самостійна галузь знань – педагогічна психологія, що вивчає закономірності психічної діяльності людини в процесі виховання, оволодіння знаннями, навичками, соціальним досвідом. Предметом **психолого-педагогічної експертизи** є психологічні закономірності навчання і виховання дитини; виникнення психічної депривації, педагогічної занедбаності, психофізичного інфантилізму, їх корекція та подолання; особливості психічного та інтелектуального розвитку дитини, шляхи його поліпшення; можливості батьків у вихованні та навчанні дитини тощо.

Предмет конкретної психолого-психіатричної, медико-психологічної, психолого-педагогічної експертизи залежить від питань, поставлених перед експертами їх замовником.

Комплексною психологічною експертизою, що базується на «подвійному» об'єкті дослідження, є **психолого-лінгвістична (психолінгвістична) експертиза**. Предметом психолінгвістики є психологічний механізм функціонування лінгвістичних засобів у мовленні, обумовленість процесів мовлення структурою відповідної мови. Предметом психолінгвістичної експертизи є усне або письмове мовлення як складна психічна функція, а також мімічні, пантомімічні і графічні його прояви та особливості. Так, приватна судова психолінгвістична експертиза має своїм предметом особистісні якості, психічні стани і процеси, що проявилися в мовленні, а також авторство писемного мовлення.

Як вже зазначалося, комплексність психологічної експертизи може ґрунтуватися не тільки на взаємодії психології із суміжними науками за предметом, а й за методами дослідження. Так, розроблені й апробовані в психології методи дослідження використовуються в природничих, технічних та суспільних науках. Прикладами можуть бути **комплексна судова психолого-автотехнічна, психолого-залізнична, психолого-технологічна експертизи**, які застосовуються у відповідному виді діяльності людини.

Таким чином, предмет психологічної експертизи нерозривно пов'язаний із предметом психології як науки. Тенденція інтеграції-диференціації наукового знання, яка простежується в розвитку психологічної науки, впливає і на розвиток психологічної експертизи, яка охоплює все нові

сфери суспільної практики.

3. Загальна характеристика психологічної експертизи та її види

Під поняття експертизи підпадає практично вся діагностична складова професійної психологічної діяльності. Але це надмірно широке тлумачення експертних робіт. Необхідно окреслити найбільш загальні спільні ознаки різних психологічних процедур і технологій, які дозволяють класифікувати їх як істинно експертні дослідження.

Перша ознака пов'язана з **характером ініціювання експертизи**. Потреба у проведенні експертизи виникає в реальній професійній діяльності при рішенні завдань, що вимагають спеціальних (експертних) знань. При цьому формулювання конкретних завдань здійснюється, у першу чергу, замовником, метою якого є використання експертного знання для рішення певних професійних завдань.

Другою особливістю будь-якої експертизи варто вважати **вимоги до рівня підготовки експерта** в залежності від виду психологічної експертизи. Як вже зазначалося, статус експерта означає високий рівень його професіоналізму як необхідну передумову об'єктивності експертного висновку.

Третя принципова особливість експертизи пов'язана з **характером використання експертного висновку**, який є кінцевою метою будь-якої експертизи (відповіддю на поставлене замовником питання). Як відомо, експертний висновок має характер експертної оцінки з психологічної точки зору для подальшого прийняття адміністративного або правового рішення. Більшість дослідників виділяють наступні **види експертиз. Основна і додаткова експертизи**. Експертиза, призначена для вирішення поставлених перед експертом завдань, називається *основною*. По відношенню до неї може бути призначена *додаткова експертиза*. Підставою для її призначення є недостатня ясність або неповнота висновку експерта, а також виникнення нових питань відносно раніше досліджених обставин. Проведення додаткової експертизи здійснюється тим же експертом або призначається інший.

Первинна і повторна експертизи. Експертиза, проведена вперше щодо поставлених замовником питань, називається *первинною*. *Повторна* (їх може бути декілька) експертиза призначається у зв'язку з сумнівами в правильності чи обґрунтованості раніше даного висновку, наявністю протиріч у висновках кількох експертів. Проведення повторної експертизи доручається іншому експерту (експертам).

Очна та заочна експертизи. За можливістю безпосередньої участі підекспертної особи можна виділити експертизи очну та заочну. При *очній експертизі* експерт-психолог має реальну можливість обстежити підекспертну особу, безпосередньо взаємодіючи з нею та застосовуючи відповідні методи дослідження (бесіда, спостереження та ін.). *Заочні експертизи* проводяться тільки за наданими експерту матеріалами (матеріали кримінальних або цивільних справ, анкети та опитувальники, характеристики та ін.).

Особливим різновидом заочної експертизи є **посмертна експертиза**. Найчастіше посмертні експертизи проводяться у кримінальних справах про самогубство. У цивільному процесі даний вид експертизи призначається у зв'язку із встановленням істинності документів, що залишилися після смерті особи (заповіт та ін.).

Одноосібна та комісійна експертизи. За кількістю осіб, що володіють спеціальними знаннями та беруть участь у виробництві експертизи, останню поділяють на одноосібну та комісійну. При виробництві *комісійної експертизи* кожен експерт проводить дослідження повному обсязі і члени комісії спільно аналізують отримані результати. Прийшовши до спільної думки, експерти складають і підписують спільний висновок (або повідомлення про неможливість дати висновок). У разі виникнення розбіжностей між експертами кожен з них (або експерт, який не згоден з іншими) дає окремий висновок, тобто здійснюється *одноосібна експертиза*.

За місцем і умовами проведення психологічні експертизи поділяють на **амбулаторні**, які мають короточасний характер та проводяться в амбулаторних умовах (психіатричне відділення, приміщення слідчого ізолятору та ін.), та **стаціонарні**, прикладом якої є комплексна судова психолого-психіатрична експертиза (тривале обстеження підекспертної особи в умовах психіатричного стаціонару).

За сферами використання психологічної експертизи виокремлюють такі її **види**:

- судова експертиза;
- наукова і науково-технічна експертиза;
- експертиза документів;
- державна експертиза;
- екологічна експертиза;
- експертиза у сфері інтелектуальної власності.

За правовими аспектами психологічні експертизи можна поділити на **дві групи**:

- психологічні експертизи, що не мають судової перспективи;
- судово-психологічна експертиза, яка є найбільш регламентованою на законодавчому рівні.

У цивільному процесі виділяють наступні **предметні види експертиз**:

- а) визначення здатності громадянина розуміти значення своїх дій або керувати ними (стан омани при здійсненні угоди тощо);
- б) визначення можливого негативного впливу психічного стану і індивідуально-психологічних особливостей батьків на психічний розвиток дитини (у судових суперечках між батьками про місце проживання дитини або про порядок зустрічей батька (матері) з дитиною у разі окремого проживання тощо);
- в) визначення змін психічного стану потерпілих (у справах про компенсацію моральної шкоди тощо).

Частина з перерахованих експертиз вирішується переважно у формі

комплексної психологічної експертизи. Залежно від того, яка сфера наукового чи практичного знання постає на межі з психологією, виділяють *такі комплексні психологічні експертизи:*

психолого-психіатрична,
психолого-медична,
психолого-технічна;
психолого-лінгвістична (психолінгвістична);
психолого-педагогічна та інші.

Кількість видів психологічної експертизи постійно збільшується, разом з тим, у рамках кожного виду зростає і кількість підвидів, обумовлених конкретними потребами практики.

Класифікація видів експертиз має наукове та практичне значення, оскільки забезпечує правильний вибір знань для проведення експертизи, необхідних для методичного й організаційного здійснення даного виду діяльності.

Особистісна та професійна готовність психолога до експертної діяльності

Мета:

визначити специфіку особистісної та професійної готовності психолога до експертної діяльності;
розвивати професійну компетентність;
виховувати інтерес до професії практичного психолога.

Здобувач має:

знати особливості роботи психолога-експерта, професійні якості експерта-психолога, основні етично-правові засади експертної діяльності;
вміти визначати специфіку роботи експерта-психолога, керуватися етично-правовими нормами психологічної експертизи.

План

Експерт та його професійні якості.
Професійно-етичні принципи діяльності експерта-психолога.
Фахова компетентність психолога.

Основні поняття: експерт, спеціаліст, підекспертний, професійно-етичні принципи експерта-психолога, функції експерта-психолога, професійні якості експерта-психолога, кваліфікація експерта-психолога.

Експерт та його професійні якості

У загальному розумінні експертизою називають дослідження питань, рішення яких вимагає застосування спеціальних пізнань у певній галузі науки та практики. Експертизу проводить **експерт** – досвідчена і компетентна особа, якій доручається дати висновок згідно поставлених замовником питань і які стосуються спеціальних знань цієї особи, шляхом дослідження матеріальних об'єктів, психічних явищ і процесів, що містять інформацію щодо поставлених питань. Психолог як експерт є носієм спеціальних знань і досвіду.

На експерта покладається виконання таких **функцій**:

- прийняття відповідального рішення на основі спеціальної підготовки, зокрема, володіння певним пізнавальним, технічним, діагностичним інструментарієм відповідно до фахової підготовки;
- наявність загального і спеціального досвіду проведення експертизи, здатність аналізувати та приймати рішення в умовах нештатних ситуацій;
- співпраця з замовником, починаючи від першого знайомства і далі – на всіх етапах проведення експертизи;
- володіння достатньо прийнятними для розуміння стильовими особливостями побудови та текстового викладу експертного висновку в поєднанні з його лаконічністю й повнотою.

На підставі узагальнення рефлексивного досвіду експертів можна виділити наступні **основні функціональні компоненти експертної діяльності**:

- 1) інформаційно-аналітичний (отримання якомога більше інформації про об'єкт експертизи та виділення в ній істотних одиниць);
- рефлексивний (інтеграція істотних одиниць інформації в цілісний індивідуальний образ досліджуваного об'єкта, осмислення його природи та сутності, унікальності та неповторності);
- прогностичний (визначення потенціалу розвитку об'єкту, його прогнозування);
- комунікативний (взаємодія і спілкування всіх учасників процесу).

Зазначені функціональні компоненти експертної діяльності зумовили перелік визначальних **інтелектуальних здібностей експерта**:

- дослідницько-аналітичні здібності: здатність до планування і проведення емпіричних досліджень;
- рефлексивні здібності: здатність до мисленнєвої реконструкції й моделювання емпіричного досвіду;
- прогностичні здібності: здатність до створення обґрунтованих прогностичних моделей, інноваційного бачення й модифікації традиційного процесу;
- комунікативні здібності: здатність до діалогічного спілкування, взаємодії та співпраці з усіма учасниками експертного процесу; мовленнєві навички; культура мовлення.

Експертна діяльність розглядається як важлива складова професійної діяльності психолога: експертні функції вводяться в посадові обов'язки, розробляються й реалізуються програми професійної підготовки експертів. Експерт повинен мати відповідну освіту та високу кваліфікацію, досвід успішної та різнобічної професійної діяльності.

У науковій літературі наводиться чимало вимог до професійних якостей експерта, підкреслюється, що достовірність експертної оцінки залежить від його компетентності. Незалежно від рівня та виду експертиз,

повинні проводити найбільш кваліфіковані спеціалісти. Перелік їх **професійних якостей**, виділених дослідниками, включає такі:

- 1) наявність спеціальної підготовки, компетентність;
- 2) креативність, розвинені творчі здібності, які дозволяють аналізувати проблемні ситуації і знаходити шляхи вирішення протиріч;
- 3) відсутність нахилів до конформізму (некритичне приєднання до думки більшості);
- 4) аналітичність, широта і системність мислення;
- 5) відсутність консерватизму, позитивне ставлення до інновацій;
- 6) особистісні цінності, мотиви, цілі, інтереси;
- 7) професійні здібності, нахили та спрямованість особистості;
- 8) почуття професійної гідності, настирливість і принциповість;
- 9) когнітивний стиль і тип професійного мислення;
- 10) відповідальність, чесність, працьовитість;
- 11) наукова об'єктивність;
- 12) дотримання професійної етики.

Інтелектуальні здібності та професійні якості дозволяють експертові дотримуватися певної послідовності дій, доцільність яких підтверджена досвідом. У ній можна визначити такі **етапи**:

1. Укладання договору на проведення експертизи (додаток 5).
2. Узгодження із замовником завдань експертизи.
3. Попереднє знайомство з ситуацією, висунення робочих гіпотез, вибір методів збирання інформації, планування роботи (додаток 6).
4. Складання кошторису (витрат) та узгодження його з замовником досліджень.

Збирання та фіксація інформації.

Аналіз та інтерпретація даних.

Підготовка висновку та його представлення замовнику (додаток 8).

Таким чином, експерт є професіоналом найвищого рівня, чий авторитет та сумлінність не викликають жодних заперечень та сумнівів. Подібний вид діяльності вимагає розвинених професійних якостей психолога, спеціальної підготовки, а в деяких випадках, перепідготовки.

Професійно-етичні принципи діяльності експерта-психолога

У своїй діяльності експерту-психологу необхідно дотримуватися низки основних вимог як до проведення експертного обстеження, так і до використання отриманих результатів. Психолог має справу з таким складним об'єктом пізнання і дослідження, яким є людина, а від висновку психологічної експертизи залежить подальша доля підекспертної особи.

Робота експерта-психолога підпорядковується наступним **професійно-етичним принципам**:

- **відповідальність** – необхідність відповідати за зміст, інтерпретацію і висновок психологічного обстеження, а також за всі рішення, прийняті в процесі обстеження; забезпечення достовірності, валідності й надійності використовуваних методик; дотримання конфіденційності у роботі з інформацією та результатами експертизи; виконання роботи у визначений термін;

компетентність – реалізація посадових функцій психолога на знанні сутності соціально-психологічного явища (процесу) і особливостей його прояву у конкретних умовах (ситуації), а також передбачає чітке уявлення про свої права й обов'язки, можливості й обмеження; досконале володіння інструментарієм, прийомами і продуктивними технологіями реалізації функціональних обов'язків; співробітництво психолога і замовника на зацікавленій і компетентній основі, фахове спілкування і взаємодія з усіма учасниками процесу; науково обґрунтовану фахову діяльність психолога для досягнення бажаного результату; володіння методологією, теорією психології і психодіагностики, практичними і методичними вміннями та навичками;

неупередженість – об'єктивна позиція психолога, що не залежить від суб'єктивної думки або вимог третіх осіб; використання інструментарію і технологій, адекватних цілям роботи, особливостям об'єкта дослідження та реальним можливостям. Відповідно до вимог даного принципу психолог зобов'язаний керуватися такими правилами: адекватність психологічного інструментарію цілям, умовам і особливостям конкретної експертизи; об'єктивність і наукова обґрунтованість результатів дослідження; доцільність і зваженість інформації, отриманої у результаті дослідження;

етична і юридична правомірність психологічного дослідження – відповідність статусу й освітнього рівня психолога існуючим етичним і правовим нормам (додатки 3, 7).

Окрім зазначених вище принципів, робота експерта має бути:

по-перше, **системною**, тобто враховувати причинно-наслідкові, функціональні та інші зв'язки досліджуваних явищ;

по-друге, експерт має обирати засоби і методи дослідження, застосування яких не призведе до погіршення ситуації чи до неконтрольованого впливу на неї (**принцип мінімізації інтервенції**);

по-третє, експерт не повинен бути особисто зацікавленим у тому чи іншому результаті експертизи (**принцип незалежності**);

по-четверте, експерт має бути кваліфікованим, тобто знати стандартні підходи до розв'язання схожих проблем і володіти методиками збирання потрібної інформації (**принцип професіоналізму**);

по-п'яте, експерт має дотримуватися завдань експертизи, збирати інформацію, корисну для прийняття рішень (**принцип практичної спрямованості**).

Фахова компетентність психолога

Фахова компетентність розглядається як здатність успішно виконувати професійні завдання й обов'язки, передбачені певним видом діяльності.

Фахова компетентність психолога – це його кваліфікаційна характеристика як фахівця, що включає:

ґрунтовні знання із загальноосвітніх і фахових дисциплін (загальна ерудиція);

володіння професійною технологією (здатність мобілізувати знання та вміння для вирішення конкретних професійних проблем);

високу кваліфікацію, яка характеризується поліфункціональністю – умінням переносити набуту здатність виконувати виробничі завдання на різні ланки професійної діяльності;

уміння аргументувати способи вирішення проблеми на різних рівнях активності;

уміння співпрацювати з колегами (співдружність, взаємодопомога тощо);

успішну поведінку фахівця в нестандартних ситуаціях: уміння оперувати суперечливою інформацією, навички роботи з динамічними системами тощо.

Високий рівень оволодіння професією характеризується **професійною культурою фахівця**, складниками якої є:

- професійна компетентність, - системний світогляд, - професійне мислення, - професійна творчість,
- професійна рефлексія (критична об'єктивна самооцінка).

У структурі професійної культури психолога розрізняють **психологічну культуру**, що являє собою соціально, онтологічно та внутрішньоособистісно детермінований рівень засвоєння, усвідомлення, використання і функціонування спеціальних психологічних цінностей, у якості яких є ефективні професійно-психологічні знання, вміння, навички та здібності до високопрофесійної діяльності.

Модель психологічної культури психолога містить наступні компоненти.

Комунікативний компонент: усвідомлення наявного і потрібного рівня розвитку комунікативних здібностей; аксіологічне засвоєння елементів спілкування; створення нових моделей процесу спілкування.

Мотиваційний компонент: самоаналіз власних мотивів і смислів професійної діяльності; інтерес до професії; відданість гуманістичним ідеалам; творчі мотиви діяльності.

Характерологічний компонент: усвідомлення і моніторинг таких рис характеру, як любов до праці, наполегливість, акуратність, дисциплінованість, емоційна врівноваженість; моральна та інтелектуальна спрямованість, праксичні почуття; створення нових характерологічних програм поведінки та діяльності.

Рефлексивний компонент: самоусвідомлення образу «Я», образу професії психолога; усвідомлення особистості та її внутрішнього світу як найвищої цінності; самокреативність.

Досвідний компонент: усвідомлення свого рівня професійних знань, умінь, власної ієрархії системи цінностей; цінування психологічних знань, умінь, навичок, властивостей своєї особистості та особистості інших як вищих цінностей; індивідуальний професійно-психологічний світогляд.

Інтелектуальний компонент: усвідомлення наявного і бажаного

рівнів розвитку інтелекту та мислення; ціннісне ставлення до інтелектуальних здібностей і властивостей; творче використання можливостей інтелекту і мислення у професійній діяльності.

Психофізіологічний компонент: рефлексивна інтроспекція

психофізіологічних особливостей у професійній діяльності; індивідуальний стиль професійної діяльності.

Важливим складником професійної культури є **оволодіння професійною етикою** як особистою відповідальністю за наслідки своєї діяльності. Основні етичні принципи роботи психолога висвітлюються в Етичному кодексі психолога (додаток 7).

Компетентність психолога-експерта визначається наступними показниками:

- галузь психології, в якій працює психолог;
- відповідність його професійних та наукових знань досліджуваному питанню;
- стаж роботи в галузі психології й експертної діяльності;
- професійні та наукові можливості психолога-експерта.

До виконання обов'язків експерта-психолога, як правило, залучаються фахівці з вищою психологічною освітою, які працюють в галузі психології та мають відповідний учений ступінь.